

Piotr Kowolik

Wpływ bajki i baśni na dzieci w edukacji wczesnoszkolnej : szkic teoretyczny

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (24-25), 37-52

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Kowolik

Wpływ bajki i baśni na dzieci w edukacji wczesnoszkolnej (Szkic teoretyczny)

Terminologia

W różnych źródłach znajdujemy różnorodne definicje określające pojęcie bajki i baśni.

Czytamy w nich: „Bajka - to opowiadanie o treści fantastycznej, zmyślonej lub osnutej na podaniach, legendach historycznych i ludowych; to wymysł, plotka, kłamstwo; to utwór epicko-dydaktyczny, przeważnie wierszowany, niewielkich rozmiarów, o zabarwieniu satyrycznym, w którym antropomorfizacja zwierząt lub przedmiotów martwych służy do zilustrowania jakiejś tendencji moralizatorskiej”.¹

Na kartach „Literatury dla dzieci i młodzieży” spotykamy inne określenie bajki: „Bajka to jeden z podstawowych gatunków dydaktycznej literatury; krótka powiastka wierszem lub prozą, której bohaterami są zwierzęta, ludzie, rzadziej rośliny lub przedmioty, zawierająca moralne pouczenie wypowiedziane wprost lub dobitnie zasugerowane. Bajka jest rodzajem przypowieści na temat uniwersalnych sytuacji moralno-psychologicznych, charakterów i postaw; opowiadana w niej historia stanowi zawsze jedynie ilustrację jakiejś prawdy ogólnej, dotyczącej doświadczeń ludzkich powtarzalnych i powszechnych. Zasadniczym celem bajki jest pouczyć o szkodliwości czy pożyteczności pewnych zachowań, przekazać jakąś zasadę etyczną lub wskazówkę postępowania. Aby osiągnąć ten cel, bajka najczęściej przeciwstawia dwa stanowiska, dwa typy argumentacji czy też dwa rodzaje działań, np.: skuteczne i nieskuteczne i dopiero z tego kontrastu wysuwa stosowaną naukę”.²

Bajka według „Słownika literatury polskiej XIX wieku” to: „gatunek ustny prozy ludowej, odznaczającej się charakterystyczną strukturą i poetyką, w którym wyróżnia się kilka odmian: bajkę zwierzęcą, bajkę magiczną, bajkę noweliściyczną i różne odmiany opowiadań komicznych, ajtiologicznych”.³

¹ Słownik języka polskiego. Warszawa 1978, t. I, s. 112.

² S. Frycic, Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945-1970. Warszawa 1978, s. 112.

³ Słownik literatury polskiej XIX w. Wrocław-Warszawa-Kraków 1994, s. 65.

W „Słowniku polszczyzny XVI wieku” czytamy, iż bajka to: „baśń, mit, opowiadanie o treści fantastycznej, legendarnej lub alegoryczno-dydaktycznej, utwór literacki, wiadomość lub informacja zmyślona, nieprawdziwa, fałszywa, błędna, plotka, kłamstwo”.⁴

Stefan Woźniakowski w swojej książce pt. „Antologia bajki polskiej” określa bajkę jako: „wszelkiego rodzaju przeciwieństwo prawdy, fałszywa informacja, a także kłamstwo, plotka, zmyślenie [...]. Utwór realizujący cechy gatunku literackiego o tej nazwie [...]. Opowiadanie z mitycznych dziejów antyku, co było kalką francuskiego słowa „fables” używanego na oznaczenie wszelkich tekstów mitograficznych [...]. Podanie historyczne, klechda, zdeprecjonowane jako źródło w odróżnieniu od wierzytelnego opisu historycznego.”⁵

Definicję bajki podaje także „Słownik terminów literackich”. Czytamy w nich, że bajka to: „jeden z podstawowych gatunków dydaktycznej literatury; krótka powiastka wierszowana lub prozą, której bohaterami są zwierzęta, ludzie, rzadziej rośliny lub przedmioty, zawierająca moralne pouczenie wypowiedziane wprost lub dobitnie zasugerowane.”⁶

Przechodząc do ustaleń terminologicznych kolejnego gatunku literackiego, którym jest baśń, należy stwierdzić, że jest to „gatunek epicki literatury ludowej, niewielkich rozmiarów utwór o treści fantastycznej, nasyconej cudownością związaną z wierzeniami magicznymi, ukazujący dzieje ludzkich bohaterów, swobodnie przekraczających granice między światem poddanym motywacjom realistycznym a sferą działania sił nadnaturalnych. Baśń utrwała w sobie zasadnicze elementy ludowego światopoglądu; wiarę w nieustającą ingerencję mocy pozaziemskich, antropomorficzną wizję przyrody, niepisane normy moralne, ideały więzi społecznych i sprawiedliwych zachowań.”⁷

„Słownik folkloru polskiego” podaje, iż: „baśń zwana niegdyś bajką magiczną lub klechdą, jest najbardziej typowym i charakterystycznym okazem bajki ludowej. Terminy, które się do niej stosuje, określają jej cechę podstawową, domieszkę lub nawet przewagę pierwiastków fikcyjnych, fantastycznych, cudownych czy czarodziejskich nad realnymi, ludzkimi. Są to pierwiastki te same, które występują w religii, wyrastają z dawnych wierzeń magicznych, od religijnych zaś różnią się tylko tym, że nie mają oficjalnego uznania, nie wchodzi do kanonu wierzeń, reprezentowanego przez taką czy inną organizację religijną.”⁸

W „Słowniku terminów literackich” możemy znaleźć bardziej rozbudowaną i wyczerpującą definicję tego terminu:

⁴ Słownik polszczyzny XVI w. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, t. I, s. 228.

⁵ S. Woźniakowski, Antologia bajki polskiej. Wrocław 1982, s. 34.

⁶ Słownik terminów literackich. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988, s. 52.

⁷ S. Frycie, Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945-1970. Warszawa 1978, s. 129.

⁸ Słownik folkloru polskiego. Red. J. Krzyżanowski. Warszawa 1965, s. 39.

„Baśń to:

- 1) jeden z podstawowych gatunków epickich ludowej literatury,
- 2) niewielkich rozmiarów utworów o treści fantastycznej, nasyconej cudownością związaną z wierzeniami magicznymi, ukazujący dzieje ludzkich bohaterów swobodnie przekraczających granice między światem poddanym motywacjom realistycznym a sferą działania sił nadnaturalnych.

Baśń utrwaliła w sobie zasadnicze elementy ludowego światopoglądu:

- wiarę w nieustającą ingerencję mocy pozaziemskich,
- antropomorficzną wizję przyrody,
- niepisane normy moralne,
- ideały więzi społecznych i sprawiedliwych zachowań.⁹

Baśń według „Słownika polszczyzny XVI wieku” to: „mit, opowiadanie o treści fantastycznej, legendarnej lub alegoryczno-dydaktycznej; utwór literacki; to także wiadomość lub informacja zmyślona, nieprawdziwa, fałszywa, błędna, plotka, kłamstwo”.¹⁰

Zauważam, że terminy bajka i baśń są sobie bliskie, wzajemnie się przenikają, uzupełniają. Bajki i baśnie zwane inaczej bajkami magicznymi i zwierzęcymi lub alegorycznymi, wyrosłe z fantazji pierwotnego człowieka, z jego doświadczeń społecznych i prymitywnej wiedzy o otaczającym świecie, z tęsknot egzystencjalnych za pięknem, dobrem i sprawiedliwością, mimo, że są wytworami kultury duchowej odległych epok cywilizacyjnych, należą do dziś - w swoich rozmaitych realizacjach literackich do ulubionych lektur dzieci.

W okresie Oświecenia, kiedy rozwinęła się refleksja nad bajką, próbowano uporządkować związane z nią nazewnictwo, stosując terminy dwuczłonowe oraz niektóre synonimy jako nazwy typów i odmian gatunkowych. Staropolską fabułę wyparła bajka, która ustabilizowała się jako nazwa gatunku literackiego związanego z tradycją ezopową; oprócz tego żywa była przypowieść, rozumiana niekiedy jako bajka o ludziach. „Utwory dłuższe, pisane wierszem lub prozą nazywano raczej powieściami. W wieku XIX powieść wychodzi z użycia jako jedna z nazw bajki, utrwała się natomiast odrębne znaczenie baśni, tj.; opowieści magicznej, ujmującej obcy bajce ezopowej świat cudownych wydarzeń.”¹¹

Podsumowując kilka ogólnych definicji, możemy przyjąć, iż: bajka jest to krótki utwór narracyjny, zwykle wiersz, zawierający od kilku do około stu wersów, którego podstawą jest fabuła sugerująca praktyczne pouczenie, sąd moralny lub inny.

⁹ Słownik terminów literackich. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1988, s. 57.

¹⁰ Słownik polszczyzny XVI w. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, t. I, s. 246.

¹¹ S. Woźniakowski, Antologia bajki polskiej. Wrocław 1982, s. 4.

„Obie są stare jak ludzkość, może jednak z innych wyrosły założeń i innym służą celom - chociaż obie są gałęziami tego samego pnia: wykwittem fantazji pierwotnego człowieka, który personifikował otaczający go świat i obdarzał ludzkim rozumem i uczuciami zjawiska napełniające go przerażeniem lub zachwytem jak słońce, błyskawice, księżyc, jutrzenkę, czy bliskie i zrozumiałe istoty jak zwierzęta.”¹²

„Bajka stała się kontrastem do wyrosłej wraz z nią ze wspólnego pnia baśni, pozostała na ziemi, szydząc i wychowując, ukazując ironiczny obraz człowieka, ukryty pod maską zwierzęcą.”¹³

„Bajka przemawia do rozumu słuchacza - baśń do jego uczucia. Baśń to najgłębsze odbicie duchowego życia ludu, to zwierciadło jego pojęć i cech charakteru, gdy ... bajka, zredukowana do morału i alegorii, jest zaledwie czwartym moszczem, wyciśniętym ze starych winogron.”¹⁴

Baśnie stanowią niewątpliwie istotny element kultury duchowej społeczeństw. Baśń utrwała w fantastycznej formie ludowe poglądy na stosunki międzyludzkie, przedstawia ideały dobra i sprawiedliwości oraz kryteria oceny ludzkich poczynań. Baśnie bohaterów istotne doświadczenia pokoleń, są nosicielami ludowej mądrości, archetypów i symboli kulturowych. Zawierają w sobie niezwykle istotny element duchowej kultury ludzkości.

Baśń jako gatunek literacki posiada szereg cech, które czynią ją atrakcyjną dla dzieci i ułatwiają recepcję.

„Baśń opiera się na metaforze, łączy w sobie elementy świata realnego i fikcji, dzięki czemu przeskakuje nad znanymi układami rzeczywistości, tworząc jej nową poetycką wizję.”¹⁵

„Personifikacja i antropomorfizacja zjawisk rzeczywistości, jaka ma miejsce w baśniach sprawia, że świat przedstawiony jest dla dziecka bliski i zrozumiały, odpowiada bowiem wartościom dziecięcego myślenia i ujmowania rzeczywistości.”¹⁶

Dzięki temu dzieci mogą uchwycić ich fabułę, zrozumieć i odebrać - początkowo powierzchownie, w miarę słuchania lub czytania coraz głębiej i pewniej - ich sens i myśl przewodnią.

Charakterystyczną cechą jest pozytywne zakończenie przygód baśniowych bohaterów. Jest to dla dziecka bardzo ważne, ponieważ pozwala mu utrzymać wiarę w zwycięstwo dobra i przywraca równowagę emocjonalną po wzruszeniach

¹² S. Wortman, *Baśń w literaturze i w życiu dziecka*, Warszawa 1958, s. 11.

¹³ S. Wortman, *Baśń w literaturze i w życiu dziecka*, Warszawa 1958, s. 13.

¹⁴ Tamże, s. 13.

¹⁵ M. Tyszkowa, *Baśń i jej recepcja przez dzieci*. [W:] *Baśń i dziecko*. Red. H. Skrobiszewska. Warszawa 1978, s. 136.

¹⁶ J. Piaget, *Studia z psychologii dziecka*, Warszawa 1966.

przeżytych w toku śledzenia okrutnych konfliktów i sytuacji zgoła nieetycznych, jakich w baśniach przeznaczonych pierwotnie dla dorosłych jest wiele.

„Mit, baśń, podanie spełniały i nadal w pewnej mierze spełniają niezwykle ważną funkcję społeczną przekazując z pokolenia na pokolenie ujęte w fantastycznej i symbolicznej formie doświadczenie wewnętrzznego życia ludzi. Jest to funkcja transmisji kulturowej w niezwykle trudnej do przekazania dziedzinie doświadczeń ludzkości, będącej ważnym elementem zapewniania kulturowej ciągłości psychologicznej życia społeczeństw.”¹⁷

Atrakcyjność baśni w oczach dzieci tkwi w tym, że trafia ona bezbłędnie w podstawowe potrzeby duchowe osobowości rozwijającej się w warunkach określonej kultury. Funkcję książki w rozwijaniu osobowości nowoczesnego człowieka ujął Bogdan Suchodolski. Uważa on, że działanie przez słowo pozostanie zawsze ważnym działaniem wychowawczym.

„Stanowi ono - dzięki książce beletrystycznej - szkołę umysłowego i uczuciowego widzenia świata i ludzi, stanowi ono - dzięki liryce i dramatowi szkołę przeżyć i ekspresji. Są to trzy ważne elementy wykształcenia człowieka.”¹⁸

Walory, wartości, cechy baśni i bajki oddziałujące na dziecko

Gatunkiem prozy literackiej, któremu poświęcono dotychczas najwięcej badań jest baśń.

„Opracowanie baśni dla dzieci wcale nie jest proste. Potrzeba do tego znajomości psychiki dziecięcej - potrzeba subtelnego wyczucia klimatu i uroku baśni - potrzeba przede wszystkim talentu poetyckiego.”¹⁹

Fantazja została już dzisiaj ostatecznie uznana za niezwykle cenną wartość w życiu człowieka. Podkreśla się jej dużą rolę w procesie uczenia się, jej zdolność do snucia projektów i pomysłów, wreszcie zdolność do szybkiego kojarzenia różnych zjawisk, tworzenia nowych związków pomiędzy rzeczami. Fantastyka jako wytwór fantazji jest właśnie wszechobecna także w baśni. Byłoby jednak dużym zawężaniem znaczenia baśni, gdybyśmy widzieli w niej tylko te walory, które pobudzają fantazję dziecka.

W badaniach przeprowadzonych nad wartościami baśni zauważalnymi przez dzieci i przez dorosłych stwierdzono, iż: „Baśń ukazuje przykłady dobrego zachowania, uczy właściwego postępowania, zawiera wspaniałe morały, ukazuje dobro i zło, a także może wiele nauczyć.”

¹⁷ M. Tyszkowa, Baśni i jej recepcja przez dzieci. [W:] Baśni i dziecko, Red. H. Skrobiszewska, Warszawa 1978, s. 137.

¹⁸ W. Goriszowski, Książka a wychowanie, Katowice 1973, s. 13.

¹⁹ S. Wortman, Baśń w literaturze i życiu dziecka, Warszawa 1958, s. 50.

Baśnie stanowią interesującą lekturę dzieci w każdym pokoleniu. Podstawową cechą baśni jest świadome mieszanie prawdy z fantazją. W baśni „świat irracjonalny, fantastyczny, nakłada się harmonijnie na naszą rzeczywistość i demonstrowuje, jak zgodnie mogą obok siebie istnieć, bez zderzeń i zakłóceń, prawda i fikcja.”²⁰

W baśni zaskakuje to co niezwykle. Tu dziecko po raz pierwszy spotyka się z poetycką wizją świata. Baśniowa wizja świata posiada dalsze konsekwencje. To, co ciężkie, niezrozumiałe i trudne w świecie realnym, jest w świecie baśniowym lekkie, zrozumiałe, przejrzyste i wysublimowane. Nie ma tu wątpliwości, pytań i niejasności. Wszystko jest uporządkowane, pełne ładu i harmonii. Porządek ten przemawia do psychiki dziecka, daje mu zadowolenie.

Ważną cechą baśni jest cudowność. Jest to jednak cudowność szczególna, nie dowolna, ale jak stwierdza Maria Tyszkowa „kierowana prawami logiki artystycznej i tradycji.”²¹

Każda postać w baśni pozostaje w zgodzie ze swymi atrybutami: „zawsze ryba w wodzie, wilk w lesie, a ptak w powietrzu” - zauważa Dorota Simonides.²²

Głównym celem baśni nie jest ucieczka w krainę marzeń, nie jest także realizacja marzeń, życzeń, lecz jest nim przeżycie przygody. Mówiąc o „przygodzie mamy na myśli nie tylko jej rozrywkowy charakter lecz nad wszystko zawarte w niej możliwości sprawdzenia wartości bohatera, ukazanie przez losy jednostki ludzkiej humanistycznej koncepcji życia. Właśnie przygoda bohatera baśniowego jest tym czynnikiem, który czyni baśń interesującą.”²³

Cele, które osiąga bohater są z reguły bardzo wartościowe, np.: osiągnięcie dobra, piękna, szczęścia, w baśni ukazana jest droga do tych wartości. Droga ta nie jest łatwa. Bohater musi pokonać wiele przeszkód. Jest on atrakcyjny i posiada pozytywne cechy. Taki bohater zachęca do identyfikowania się z nim. Bruno Bettelheim stwierdza: „Dziecko nie zadaje sobie pytania czy chce być dobre, ale pytanie, do kogo chce się upodobnić. I rozstrzyga je dokonując bez zastrzeżeń projekcji własnej osoby na osobę bohatera baśniowego. Jeśli postać ta jest dobra, dziecko również chce być dobre.”²⁴ W taki oto sposób baśń pomaga dziecku w kształtowaniu obrazu własnej osoby.

W baśni nie istnieją postacie przeciętne, występują tu typy białe albo czarne.

„Bohater baśniowy nie jest nigdy bierny, nigdy nie czeka na pomoc z założonymi rękoma.”²⁵

²⁰ D. Simonides, *Fantastyka baśni i innych tekstów folklorystycznych w życiu dziecka*, Warszawa 1978, s. 116.

²¹ M. Tyszkowa, *Baśń i jej recepcja przez dzieci*. [W:] *Baśń i dziecko*. Red. H. Skrobiszewska, Warszawa 1978, s. 136.

²² D. Simonides, *Fantastyka baśni i innych tekstów folklorystycznych w życiu dziecka*, Warszawa 1978, s. 122.

²³ Tamże, s. 119.

²⁴ B. Bettelheim, *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa 1985, s. 49.

²⁵ D. Simonides, *Fantastyka baśni i innych tekstów folklorystycznych w życiu dziecka*, Warszawa 1978, s. 123.

Atrakcyjność baśni przejawia się także w tym, iż w baśni dzieci odnajdują realizację własnych pragnień i dążeń, których w rzeczywistości zrealizować nie mogą.

Dziecku odpowiada stosowana w baśni zasada kontrastu. Wszystko zarysowane jest ostrymi, mocno odbijającymi się liniami. Postacie występujące w baśni są albo piękne i dobre, albo złe i brzydkie. Taki schemat również odpowiada dziecku, ponieważ jego kryteria estetyczne pokrywają się, co odpowiada jego psychice.

„Baśń nie uznaje opisów. Nie zatrzymuje się na żadnym szczególe, zmierza prosto do celu, jest samą akcją.”²⁶ Dziecko słuchając jej musi się stale przeczucić z jednego obrazu na drugi, musi sobie stale coś wyobrażać, wykonywać ogromne kombinacje myślowe, mobilizować całą swoją wyobraźnię twórczą. Musi však uporządkować poszczególne elementy, przeżyć, zapamiętać dostrzeżone związki, nowe układy: nie znane dotąd sposoby kojarzenia rzeczy.

Stefan Szuman zwrócił uwagę na to, że dziecko słuchając bajki „uczy się ujmować myślowo i wyobrazeniowo całości zdarzeń życiowych, zdawać sobie sprawę z ich przebiegu, wiązać poszczególne fakty i podporządkowywać je myśli przewodniej.”²⁷ Bajka nie tylko pobudza wyobraźnię i fantazję, lecz kształci i ćwiczy mechanizmy wyobrazeniowe. Podobne funkcje baśni zauważa B. Bettelheim: „Baśnie ofiarowują dziecku takie obszary wyobrazeniowe, których nie odkryłoby samo, poddają dziecku obrazy, z których może korzystać kształtując własne fantazje na jawie, przez co może nadawać lepszy kierunek swemu życiu.”²⁸ Baśnie dostarczają dziecku wzorów skrótowego, syntetycznego i symbolicznego ujmowania doświadczeń i z tego względu mają niezaprzeczalne wartości poznawcze.

Baśnie ukazują problemy dobra i zła, sprawiedliwości i niesprawiedliwości, szczęścia i nieszczęścia, życia i śmierci. Są to najistotniejsze problemy ludzkiego życia. Baśń ukazuje także, jak łatwo człowiek może pokonywać trudności pozostając w zgodzie z odwiecznymi wartościami. Baśń wskazuje również ideały, budzi nadzieję na przyszłość. Przedstawia przemiany człowieka, służy interakcji wewnętrznych konfliktów, uwrażliwia na wyższe wartości w życiu człowieka.

Baśnie należałoby czytać w życiu wielokrotnie, by odkryć zawarte w nich wartości i uświadomić sobie, co w życiu jest ważne. W toku codziennych zajęć człowiek często traci prawdziwy sens swego istnienia. Odnaleźć go mógłby w lekturze baśni.

Książka przeznaczona dla dziecka musi zaspokajać jego potrzeby jako odbiorcy, a w szczególności potrzeby estetyczne.

²⁶ Tamże, s. 122.

²⁷ S. Szuman, Wpływ bajki na psychikę dziecka. Warszawa 1960, s. 204.

²⁸ B. Bettelheim, Cudowne i pozytywne. O znaczeniach i wartościach baśni. Warszawa 1985, s. 23.

„Nie wnikając głębiej w problematykę zróżnicowania wiekowego odbiorcy stwierdzamy, że poczucie niezwykłości tekstu literackiego i jego świata jest wyróżnikiem obowiązującym na całym obszarze literatury dla dzieci. Skupiając się na tekstach tworzonych dla dzieci, a także przez dzieci do trzynastego roku życia zauważamy jednak dwa typy postaw estetycznych, które realizowane są w konwencjach mityczno-baśniowej oraz zabawowej, występujących oddzielnie lub, niekiedy, równocześnie.”²⁹

„Z punktu widzenia wychowania, baśni i mitowi przyznaje się wyższą rangę, ponieważ dostarczają wzorów postępowania i ideałów osobowych, metaforycznie uogólnionej wiedzy o świecie i jego problemach.”³⁰

D. Simonides stwierdza, że „potrzeba pogrążenia się od czasu do czasu w marzeniu, fantazji sprawia, że dzieci w różnym wieku przekazują sobie opowieści typu wierzeniowego, a nawet wykazują skłonność do praktyk magicznych.”³¹

Współczesne dziecko okazuje zainteresowanie sferą wierzeniową, interesuje go w baśniach i mitach cudowność, pociąga tajemniczość i groza.

Bogusław Żurakowski wskazuje, że „świadomość dziecka wychowującego się w technicyzowanym świecie i poddawanego oddziaływaniu światopoglądu naukowego wykazuje się mitycznością, a tym samym okazuje zapotrzebowanie na tego typu literaturę. Brak sfery mitu w utworach adresowanych do dzieci może spowodować wzmoczenie spontanicznego, wyłączonego spod kontroli mitotwórstwa.”³²

Dlatego literatura tworzona dla młodego pokolenia powinna w rozsądny sposób zaspokajać ową potrzebę. Prosty sposób dostarczania dziecku tej wartości estetycznej jest zachęcenie go do czytania baśni ludowej, w której możemy odnaleźć elementy mitu. Mityczność i baśniowość należą do ogólnej normy smaku estetycznego, ponieważ ich cechy stanowią elementy kultury.

Druga z norm smaku estetycznego dzieci to świat zabawy. Zabawa różni się od mitu, ponieważ nie wymaga od nas wiary, a spełnia warunek niezwykłości.

„W opowiadaniach wierzeniowych dzieci widzimy przeważnie poczucie zagrożenia człowieka. Natomiast zabawa dzieci jest obszarem o wiele większym, obejmującym wiele obszarów i spraw.”³³

²⁹ M. Tyszkowa, B. Żurakowski (red.), *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dziecka*, Warszawa-Poznań 1984, s. 209.

³⁰ M. Tyszkowa, *Recepcja i oddziaływanie literatury pięknej w okresie dzieciństwa i młodości*, [W:] *Poczuj i dziecko*, Poznań 1973, s. 148.

³¹ D. Simonides, *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków*, Wrocław-Warszawa 1976, s. 160.

³² B. Żurakowski, *Wartości estetyczne w literaturze dla dzieci*, [W:] *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dzieci*, Red. M. Tyszkowa i B. Żurakowski, Warszawa-Poznań 1984, s. 210.

³³ B. Żurakowski, *Wartości estetyczne w literaturze dla dzieci*, [W:] *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dzieci*, Red. M. Tyszkowa i B. Żurakowski, Warszawa-Poznań 1984, s. 213.

„Zabawa zawiera w sobie jaskrawo wyodrębnioną fikcję, jest światem na niby. Taki jest świat utworów o ludycznym zabarwieniu, zabawowy koncept jest chwytym konstrukcyjnym w wierszach Juliana Tuwima; zabawowy sens utwory te zawdzięczają właśnie owej zasadzie.”³⁴

W bajce zwierzęcej postaci mają charakter umowny, co może służyć zabawie i autorzy często korzystają z poetyki bajkowej, aby osiągnąć zabawową jakość estetyczną.

Dziecko nie jest w stanie zaakceptować jednak wszystkich utworów dla niego przeznaczonych. Aby utwór został odebrany przez dziecko pozytywnie, musi zostać spełniony warunek, który nazywamy „paidialnością”.

„Jakość paidii w utworach dla dzieci, wynikająca z potrzeby odniesienia do świata dziecka i jego zasięgu widzenia zjawisk, wyraża się bogactwem fantazji i zarazem prostotą języka, swoistą naiwnością i sztucznością, spontanicznością i dydaktyzmem.”³⁵

Paidialna naiwność i prostota są głównymi pomostami łączącymi baśni i bajkę z dzieckiem. Jako cecha utworu jest zarazem wartością estetyczną, odpowiada normie smaku dziecięcego.

Potrzeby psychiczne dziecka a upodobania do baśni

„Psychiczny rozwój ludzkiej jednostki dokonuje się w ścisłym powiązaniu z oddziaływaniem otaczającego środowiska społeczno-kulturowego. Zwłaszcza powstanie, tzw. wyższych funkcji psychicznych dokonuje się w wyniku i poprzez przyswajanie kultury.”³⁶ Człowiek staje się człowiekiem poprzez przyswajanie sobie osiągnięć kulturowych ludzkości w toku swego rozwoju ontogenetycznego. W procesie przyswajania kultury kształtują się nade wszystko wewnętrzne standardy postępowania, system wartości i wzorów zachowania w różnych sytuacjach, w różnych okresach życia.

Dużą rolę w przyswajaniu symboli i archetypów przekazywanych w bajkach, baśniach i mitach ludowych w rozwoju psychicznym - przypisywał Carl Gustaw Jung wpływom kultury. Według niego baśnie i mity jako jedna z form symbolizacji i personifikacji doświadczeń wewnętrznych stanowią przejaw nieświadomości zbiorowej. „Można przypuszczać, że dziecko słuchając baśni przyswaja owe symbole i personifikacje, a tym samym internalizuje przekazy zbiorowej nieświadomości, przyswaja kulturę społeczeństwa, w którym wzrasta.”³⁷

³⁴ Tamże, s. 220.

³⁵ Tamże, s. 221.

³⁶ M. Tyszkowa, Baśni i jej recepcja przez dzieci, [W:] H. Skrobiszewska, Baśni i dziecko. Warszawa 1978, s. 137.

³⁷ C.G. Jung, Fenomenologia ducha w baśniach, [W:] Archetypy i symbole. Pisma wybrane. Warszawa 1976.

Bardzo ważne jest znaczenie wczesnych lat życia człowieka w kształtowaniu się jego intelektu i osobowości. Rozwój dziecka rodzi nowe potrzeby psychiczne i wywołuje zmiany w potrzebach dotychczas występujących. U dziecka rodzi się dążenie do doznawania i odczuwania własnej tożsamości, rozwija się potrzeba trwałej i wysokiej samooceny.

„Sztuka, a w szczególności literatura, zwłaszcza baśniowa, dostarcza jednostce wzorów skrótowego, symbolicznego i syntetycznego ujmowania rozległych obszarów doświadczenia.”³⁸

„Z czasem doświadczenia życia realnego i ich konfrontacja z obrazem świata przedstawionym w baśniach i bajkach prowadzą do zrozumienia fikcyjności tego obrazu. Przeżywana w związku z tym deziluzja powoduje, że dziecko „wyrasta” z baśni około 10-11 roku życia, by zwrócić się ku niej ponownie na przełomie między dzieciństwem a młodością i na nowo czerpać z jej zasobów.”³⁹

Dzięki doświadczeniom i przeżyciom w kontakcie z baśnią dziecko dojrzewa do odbioru innych form literackich: baśń przygotowuje do odbioru literatury pięknej w ogóle, uczy także „ujmować myślowo i wyobrażeniowo całość zdarzeń życiowych, zdawać sobie sprawę z ich przebiegu, wiązać w myśl poszczególne fakty i podporządkowywać je głównej myśli przewodniej.”⁴⁰

Dzięki przeżyciom literackim w kontakcie z baśniami rozwijają się możliwości poznawcze dziecka, rozwija się myślenie intuicyjne, zdolność ujmowania problemów i zjawisk rzeczywistości.

„Przeżywanie baśni jest nie tylko przygotowaniem do przyszłych wzruszeń człowieka dorosłego: od razu, bezpośrednio wywiera wpływ wychowawczy.”⁴¹ Dzieci naśladować dobroć, pracowitość i odwagę bohatera baśni naśladować go, starają upodobnić się do ideału. Należy również podkreślić, że często bohater baśniowy bywa dzieckiem, tak jak czytelnicy baśni. Zwycięza natomiast przewyższając odwagą i mądrością innych.

„Często spotykamy w baśni motywem są uczucia rodzinne, miłość do matki, ojca, rodzeństwa. (...) Nie sądzmy jednak, że przeczytanie czy wysłuchanie jednej czy kilku baśni zmienić może na zawsze stosunek dziecka do matki czy młodszego rodzeństwa. Mocny, wyraźny, widoczny dla otoczenia wpływ baśni bywa krótkotrwały - jednak istnieje, kształtując stosunek dziecka do innych, urabiając jego charakter.”⁴² Dobre zakończenie baśni utwierdza w dzieciach wiarę w sprawiedliwość, w zasłużone zwycięstwo.

³⁸ M. Tyszkowa, *Baśni i jej recepcja przez dzieci*, W, H. Skrobiszewska, *Baśni i dziecko*. Warszawa 1978, s. 141.

³⁹ Tamże, s. 142.

⁴⁰ S. Szuman, *Wpływ bajki na psychikę dziecka*, Warszawa 1960, s. 140.

⁴¹ S. Wortman, *Baśni w literaturze i w życiu dziecka*, Warszawa 1958, s. 163.

⁴² Tamże, s. 163.

Wpływ bajki na psychikę dziecka

„Bajki jako takie były przedmiotem wielu badań naukowych z punktu widzenia literatury, etnologii, historii i ludoznawstwa. Były one również przedmiotem przygodnych lub bardziej systematycznych rozważań pedagogicznych.”⁴³

Psychologowie zajmowali się dotąd bajką bardzo mało. Brak przede wszystkim zupełnie systematycznych badań nad wpływem, jaki wywiera bajka na psychikę dziecka.

Ch. Büchler w pracy pt. „Bajka a wyobraźnia dziecka”⁴⁴ bada strukturę bajki, stwierdzając, że bajka w tej formie, w jakiej istnieje, jest pod względem formy i treści dostosowana do dziecięcej psychiki, że odpowiada zainteresowaniom, wyobraźni i sposobom myślenia dziecka. Ch. Büchler odnajduje w strukturze bajki wszystkie te momenty, które z niej robią narzędzie właściwe do pobudzenia i rozwinięcia władz psychicznych dziecka.

„Dziecko rozumie bajkę, lecz również bajka „rozumie” dziecko.”⁴⁵ Dziecko słucha bajek z pełnym przejściem, całą swą istotą przeżywa treść bajki, na twarzy maluje się każde drobne zdarzenie opowiadania.

Dziecko pragnie bajek i opowiadań, bo rozszerzają one ogromnie świat jego myśli, dają mu przeżycia, których dziecko nie zaznało dotąd w świecie swych naiwnych zabaw, bo karmią go strawą duchową, które umożliwiają mu zdobycie wiedzy o rzeczach nieznanych, bo wprowadzają je w zrozumienie i odczucie losów i zdarzeń ludzkiego życia, jakich dotąd nie znało, a które już przeczuwa.

Wielką dziedziną wiedzy, jaką dziecko w miarę swego rozwoju zdobywa, to wiedza o istotach żywych i o ich losach.

„Gdybyśmy nigdy dziecku nie opowiadali żadnych zdarzeń i bajek, to jednak dziecko zapoznawałoby się ze zdarzeniami życia i z losami ludzi, podchwytując mniej lub więcej zrozumiałe dla siebie fragmenty rozmów osób dorosłych. Są one dla dziecka też poniekąd bajką, bo ujmuje ono to, co słyszy, tak jak potrafi, wyobraża sobie to, o czym słyszy analogicznie do tych zjawisk, jakie już poznało.”⁴⁶

Pod ich wpływem powstają w nim myśli o rzeczach i zdarzeniach nieznanych i rodzą się pytania nurtujące je tylko wewnętrznie lub też wypowiedane do nas. Bajka i opowiadanie umyślne dla dziecka są to jednak formy doskonalsze, z których się dziecko dowiaduje tego, czego pragnie i co mu jest potrzebne, w sposób dlań odpowiedni.

⁴³ J. i M. Jaworskie, Co i w jaki sposób opowiadać dzieciom młodszym i starszym, Książnica - Atlas 1923, s. 26.

⁴⁴ Ch. Büchler, Bajka a wyobraźnia dziecka, Barth 1925, s. 10.

⁴⁵ Ch. Büchler, Bajka a wyobraźnia dziecka, Barth 1925, s. 12.

⁴⁶ M. Kiclar - Turska, M. Przetacznik - Gierowska, Dziecko jako odbiorca literatury, W: S. Szuman, Wpływ bajki na psychikę dziecka, Warszawa-Poznań 1992, s. 52.

Człowiek dorosły kieruje się intuicją i udaje mu się często nawiązać kontakt z psychiką dziecka, tak że opowiadaniem swym trafia do psychiki dziecka, odgadując jej zainteresowania i wyraża się językiem dla dziecka zrozumiałym.

Bajka jest niewątpliwie pierwszą „literaturą” dziecka. Słuchając lub czytając, a zwłaszcza reprodukując słyszaną bajkę, uczy się dziecko ujmować myślowo i wyobrażeniowo całości zdarzeń, wiązać w myśli poszczególne fakty i podporządkowywać je głównej myśli przewodniej. Bajka nie tylko pobudza wyobraźnię i fantastyczność, lecz kształci i ćwiczy mechanizmy wyobrażeniowe.

Bajki dobrze dobrane rozszerzają niesłuchanie zakres doświadczeń dziecka. Doświadczenia tego rodzaju są co prawda fikcyjne, ale niemniej kształtujące i potrzebne dla pełnego duchowego rozwoju dziecka. Z bajki może się dziecko dowiedzieć bardzo wielu rzeczy, zdobyć pewne wiadomości z życia codziennego czy też wiadomości historyczne lub przyrodnicze. Może tą drogą otrzymywać nauki moralne. Bajka dla dziecka jest „literaturą” zupełnie w tym samym znaczeniu, co dla człowieka dorosłego.

Dziecko poznaje w bajce początkowo bardzo pierwotne typy: typ istot dobrych i złych, przydatnych i szkodliwych, odważnych i tchórzliwych, pilnych i leniwych, bogatych i biednych. Stopniowo zaznajamia je też bajka z typami coraz to bardziej złożonymi, stawia przed jego wyobraźnią ideały bohaterów, zyskuje sympatię dziecka dla czynów odważnych i moralnych, przygotowuje je do wytworzenia własnych ideałów nadających później, w okresie młodzieńczym, zasadniczy kierunek jego dążeń.

Afektywne działanie bajki na psychikę dziecka jest dlatego tak silne, że dziecko przeżywa początkowo bajkę jako rzeczywistość afektywną. Podział rzeczywistości na fikcyjną i realną odbywa się dopiero później.

„Bajka, tak jak marzenia na jawie i zabawa, spełnia życzenia dziecka za pełniejszym, bujniejszym i rozleglejszym życiem.”⁴⁷

Dziecko nie słucha bajki biernie. Dziecko nie przygląda się wyobrażeniom, jakie bajka w nim wywołuje, jakby biernym obrazkom przesuwającym się przed jego oczami. Słuchając bajki, lub ją czytając, wyobraża sobie zdarzenia bajki, porzuca ono całą swoją istotą środowisko rzeczywiste, w którym się znajduje i wkracza czynnie nie jako widz, lecz jako aktor, w krainę rzeczywistości fikcyjnej. Odgrywa po kolei role poszczególnych postaci bajki. Nie przypatruje się, lecz jest osobiście czynne w bajce. Przeżywa bajkę jak „niekulturalny” widz, który biegnie na scenę, aby obronić aktora w niebezpieczeństwie.

Rzeczywistość fikcyjna jest dla dziecka najlepiej zrozumiała, odpowiada potrzebom jego pierwotnego myślenia.

⁴⁷ H.A. Green, Psychoanaliza w szkole, Warszawa 1928, s. 3.

„Świat bajek nie powinien jednak dziecka w sobie zamykać. Świat bajek jest tylko przebraniem, w którym się dziecku ukazuje rzeczywistość, aby mogło ją przeżyć i w miarę swego rozwoju zrozumieć. Gdy zamknijemy dziecko w iluzyjnym świecie bajki, to oddamy je na pastwę zabobonów, lęków lub jałowych irrealnych marzeń. Gdy mu natomiast podamy umiejętnie rzeczywistość w kraśnej sukni bajki, to zbliżymy je stopniowo poprzez wiele bajek do rzeczywistości, a nie oddalimy go od niej.”⁴⁸

Zakończenie

„W dotychczasowej literaturze na temat odbioru i oddziaływania baśni można znaleźć szereg prób konstruowania modeli psychologicznych mechanizmów jej recepcji. Najczęściej wskazuje się na działanie mechanizmów identyfikacji i projekcji, a w nowszych publikacjach także na działanie mechanizmów procesów poznawczych.”⁴⁹

„W recepcji baśni dużą rolę odgrywa mechanizm projekcji własnych pragnień i dążeń, których ani realizować, ani nawet dobrze i otwarcie wyrazić dziecko nie może. W baśniach zaś znajduje te właśnie dążenia ujawnione i zrealizowane, może więc przeżyć spełnienie zastępcze - identyfikując się z ich bohaterami.”⁵⁰

Recepcja baśni i bajki opiera się na tendencji do eksterioryzacji własnych doświadczeń jednostkowych i satysfakcji z odnajdywania ich poza własnym subiektywnym przeżyciem. Zeksterioryzowana forma własnych doświadczeń, odnajdywana w sztuce, pozwala też dziecku doświadczenia te lepiej poznać i zrozumieć, że są one wspólne dla niego i dla innych.

Literatura baśniowa i bajkowa dostarcza także dziecku pewnych psychologicznych schematów przebiegu życia ludzkiego.

Inną odmianę psychologicznego mechanizmu odbioru baśni przez dzieci można zaproponować opierając się na sugestiach współczesnych teorii sztuki i literatury. Istotą odbioru w tym ujęciu jest proces dekodowania dzieł sztuki jako specyficznych komunikatów estetycznych. Dekodowanie to stanowi ciąg procesów percepcyjno-intelektualno-emocjonalnych.

Baśń wielostronnie oddziałuje na rozwój dziecka. Porządek moralny panujący w fantastycznym świecie baśni porządkuje dziecięcy obraz świata rzeczywistego, w którym nie zawsze styka się ono z ich przestrzeganiem. Umacnia też wiarę dziecka w dobro i sprawiedliwość, w sensowność poświecenia.”⁵¹

⁴⁸ M. Kieciar - Turska, M. Przelacznik - Gierowska, Dziecko jako odbiorca literatury, W: S. Szuman, Wpływ bajki na psychikę dziecka, Warszawa-Poznań 1992, s. 115.

⁴⁹ M. Tyszkowa, Baśni i jej recepcja przez dzieci, [W:] H. Skrobiszewska, Baśni i dziecko, Warszawa 1978, s. 144.

⁵⁰ Tamże, s. 145.

⁵¹ M. Tyszkowa, Wychowawcze oddziaływanie literatury pięknej w okresie dzieciństwa i dorostania, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1974, nr 3.

Baśnie i bajki odgrywają ogromną rolę w wychowaniu moralnym dziecka. „Nigdzie bowiem tak dobitnie nie jest postawiony problem dobra i zła. Dobroć, pracowitość, odwaga, a obok tego chciwość, skapstwo, tchórzostwo, lenistwo, przedstawione w dramatycznej akcji, wzruszają dziecko i każą mu stanąć po stronie pozytywnych wartości moralnych.”⁵²

Baśń i bajka dostarcza dziecku wzorów moralnego postępowania i życia w zgodzie z ideałami moralnymi i z samym sobą.

Słuchanie baśni i bajek oraz ich czytanie sprzyja orientacji w samym sobie i we własnych przeżyciach. Poprzez baśnie dziecko poznaje wewnętrzny świat ludzi w formie obrazowej i dramatycznej. Pomaga mu to uchwycić i poznać dokładniej świat własnych przeżyć, nazywać je i ocenić. „Rozwija się i wzrasta samorientacja, która jest podstawą zdolności do samokontroli oraz do kierowania własnym postępowaniem. Kształtuje się zdolność do oceny własnego i cudzego postępowania.”⁵³

Słuchanie i czytanie baśni dostarcza również dziecku informacji o zjawiskach i sprawach nieznanym mu i niedostępnym w życiu realnym. „Poznawanie baśni pochodzących z różnych regionów własnego kraju rozszerza orientację w tradycji kulturowej narodu i przez to pogłębia poczucie więzi narodowej i sprzyja wewnętrznej integracji narodu.”⁵⁴

Reasumując możemy stwierdzić, że obcowanie z baśnią i bajką pomaga w przyswojeniu podstawowych znaków, kodów i symboli kulturowych, przygotowuje dziecko do odbioru literatury pięknej i sztuki.

Baśniowa i bajkowa fantastyka, bliska dziecięcej wyobraźni, oraz budujące treści moralne sprawiły, że znaczna część baśni ludowych i bajek oraz oparte na nich baśnie literackie na trwałe zadomowiły się w literaturze dla dzieci.

Bibliografia:

1. Bettelheim B., Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni. Warszawa 1985.
2. Büchler Ch., Bajka a wyobraźnia dziecka. Barth 1925.
3. Frycie S., Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945-1970. Warszawa 1978.
4. Goriszowski W., Książka a wychowanie. Katowice 1973.

⁵² I. Słońska, Dzieci i książka. Warszawa 1959, s. 138.

⁵³ M. Tyszkowa, Baśń i jej recepcja przez dzieci, [W:] H. Skrobiszewska, Baśń i dziecko, Warszawa 1978, s. 151.

⁵⁴ S. Szuman, O mitologicznych źródłach i o wartości wychowawczej bajek, Warszawa 1969.

5. Green H.A., *Psychoanaliza w szkole*. Warszawa 1928.
6. Jaworskie J. i M., *Co i w jaki sposób opowiadać dzieciom młodszym i starszym*. Książnica - Atlas 1923.
7. Jung C.G., *Fenomenologia ducha w baśniach*. W: *Archetypy i symbole*. Piśma wybrane. Warszawa 1976.
8. Kielar - Turska M., Przetacznik - Gierowska M., *Dziecko jako odbiorca literatury*. W: Szuman S., *Wpływ bajki na psychikę dziecka*. Warszawa-Poznań 1992.
9. Piaget J., *Studia z psychologii dziecka*. Warszawa 1966.
10. Simonides D., *Fantastyka baśni i innych tekstów folklorystycznych w życiu dziecka*. Warszawa 1978.
11. Simonides D., *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków*. Wrocław-Warszawa 1976.
12. Słońska I., *Dzieci i książka*. Warszawa 1959.
13. *Słownik folkloru polskiego*. Red. J. Krzyżanowski. Warszawa 1965.
14. *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1978.
15. *Słownik literatury polskiej XIX w.* Wrocław-Warszawa-Kraków 1994.
16. *Słownik polszczyzny XVI w.* Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.
17. *Słownik polszczyzny XVI w.* Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.
18. *Słownik terminów literackich*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988.
19. *Słownik terminów literackich*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988.
20. Szuman S., *O mitologicznych źródłach i o wartości wychowawczej bajek*. Warszawa 1969.
21. Szuman S., *Wpływ bajki na psychikę dziecka*. Warszawa 1960.
22. Tyszkowa M., *Baśń i jej recepcja przez dzieci*. W: *Baśń i dziecko*. Red. Skrobiszewska H.. Warszawa 1978.
23. Tyszkowa M., *Recepcja i oddziaływanie literatury pięknej w okresie dzieciństwa i młodości*. W: *Poezja i dziecko*. Poznań 1973.
24. Tyszkowa M., *Wychowawcze oddziaływanie literatury pięknej w okresie dzieciństwa i dorastania*. "Kwartalnik Pedagogiczny" 1974, nr 3.
25. Tyszkowa M., Żurkowski B. (red.), *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dziecka*. Warszawa-Poznań 1984.
26. Wortman S., *Baśń w literaturze i w życiu dziecka*. Warszawa 1958.
27. Woźniakowski S., *Antologia bajki polskiej*. Wrocław 1982.
28. Żurkowski B., *Wartości estetyczne w literaturze dla dzieci*. W: *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dzieci*. Red. M. Tyszkowa i B. Żurkowski. Warszawa-Poznań 1984.

Summary:

The author of the article provides a definition of two literary terms: fairy tale and fable according to different authors.

A fable is one of the basic educational literary genres. It is a short story with moral teaching which is either explicit or clearly suggested.

A fairy tale is a story in which magical things happen and is one of the basic epic literary genres in folk literature. It is a fictional work with fantastic content.

The article also discusses the qualities, values and features of fairy tales and fables which have an impact on children.